

Φορείς Διάδοσης Ελληνικού Πολιτισμού

Ο ελληνικός πολιτισμός αρχικά διαδόθηκε σε πολλούς λαούς μέσω των Ελλήνων αποίκων. Οι άποικοι, παρόλο που αναγκάστηκαν, για να επιβιώσουν, να στηριχτούν στις δικές τους δυνάμεις, ήλθαν σ' επαφή με τους λαούς των χωρών, στις οποίες εγκαταστάθηκαν. Με την εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου το κέντρο βάρους του ελληνισμού μετατοπίστηκε στην Ανατολή, όπου πολλές πόλεις ιδρύθηκαν, οι οποίες με τον καιρό εξελίχθηκαν σε μεγάλα πνευματικά κέντρα. Στη Δύση οι Ρωμαίοι γνώρισαν τον ελληνικό πολιτισμό μέσω των αποίκων της Μ. Ελλάδας. Η επαφή συνεχίστηκε και κορυφώθηκε μετά την υποταγή της Ελλάδας (146 π.Χ.) με τη δημιουργία του λεγόμενου ελληνορωμαϊκού πολιτισμού. Οι Άραβες δέχθηκαν στοιχεία του Ελληνικού πολιτισμού από Έλληνες ή εξελληνισμένους κατοίκους της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Αιγύπτου.

α. Οι άποικοι

Μια ματιά στο χάρτη του αρχαίου αποικισμού, όπως είχε διαμορφωθεί τον 6ο αιώνα π.Χ., μας πληροφορεί για την έκταση που είχε καταλάβει τότε ο Ελληνισμός με εγκαταστάσεις μόνιμες και δημιουργικές (κυρίως στα βόρεια και ανατολικά παράλια του Αιγαίου, στα Στενά του Ελλησπόντου και στον Εύξεινο, στην Κύπρο, στη νότια Ιταλία και Σικελία και (αργότερα) στα λοιπά παράλια της Μεσογείου.

Αποικία τότε σήμαινε μετοικεσία και μόνιμη εγκατάσταση συμπαγών πληθυσμών στις παρυφές χωρών που κατοικούνταν από άλλους λαούς. Αυτό σήμαινε ειρηνική ή και εχθρική αρχικά συνάντηση λαών και πολιτισμών. Με το πέρασμα του χρόνου δημιουργούνταν συνθήκες επικοινωνίας και αμοιβαίας πολιτισμικής επίδρασης. Οι άποικοι έπαιρναν πολλά στοιχεία από τους γηγενείς πληθυσμούς, έδιναν και αυτοί το δικό τους πολιτισμό και φυσικά δημιουργούσαν νέο. Σε μερικές περιπτώσεις επήλθε βαθμιαία ο εξελληνισμός των περιοχών αποικισμού (π.χ. στα παράλια της Θράκης, στη δυτική Μακεδονία, στην Κύπρο). Γενικότερα οι αποικίες λειτουργούσαν ως θύρες πολιτισμικής επικοινωνίας. Φιλολογικές πηγές και αρχαιολογικές ανασκαφές μας προσφέρουν άφθονα τεκμήρια της πολιτισμικής παρουσίας του αποικιακού Ελληνισμού κατά την αρχαιότητα και πολλούς αιώνες αργότερα (και ως τις μέρες μας).

Ήταν τόση η ανάπτυξη των αποικιών κατά τους πρώτους αιώνες, ώστε εκεί σημειώθηκε νωρίτερα εκείνη η πολιτισμική έκφραση που έδωσε τότε στους Έλληνες την πρωτοπορία. Ο Όμηρος για παράδειγμα συνδέεται με την Ιωνία· και ο πρώτος φιλοσοφικός στοχασμός, επίσης, συνδέεται με την Ιωνία και τη νότια Ιταλία (Θαλής, Αναξίμανδρος, Ηράκλειτος¹, Πυθαγόρας, Πυθαγόρειοι, Εμπεδοκλής). Για το τι πρόσφεραν οι άποικοι στις χώρες όπου ζούσαν ενδεικτικά μεταφέρουμε μια παρατήρηση και αυτού του Jean Battiste Duroselle (για την περιοχή Μασσαλίας - νότιας Γαλλίας): «Από τον 6ο αιώνα π.Χ. η ελληνική επίδραση είχε επεκταθεί τόσο, ώστε και στο εσωτερικό της Γαλατίας διαδίδονται λέξεις ελληνικές, κυρίως με «τεχνική σημασία». Αυτά συνέβαιναν πριν από τη ρωμαϊκή κατάκτηση, προσθέτει ο ίδιος.

¹ «Μάχεσθαι χρή τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὄκωσπερ τείχεος» (Ηράκλειτος, από Diels-Kranz, ὁ.π., 44, 100).

β. Μακεδόνες

Ο Μ. Αλέξανδρος είχε δεχθεί ουσιαστική παιδεία. Είναι γνωστό ότι μελετούσε με ιδιαίτερη ευχαρίστηση ποιητές, ιδιαίτερα τον Όμηρο. Αναφέρεται ότι ο Αριστοτέλης είχε ειδική «έκδοση» του Ομήρου για τον Αλέξανδρο.

Τον Αλέξανδρο «στην ένοπλη εξερεύνηση» ακολούθησαν ποιητές, φιλόσοφοι, μουσικοί, ηθοποιοί. Ακόμα, αθλητές, πανελληνιονίκες, που λάβαιναν μέρος στους αγώνες που διοργάνωνε. Πολλοί συνέρρευαν εκεί μετά τις πρώτες επιτυχίες και την αίγλη των ηρωικών κατορθωμάτων. Έλληνες μηχανικοί και αρχιτέκτονες συνέβαλαν θετικά στην ανάπτυξη των περιοχών με τη δημιουργία μεγάλων αναπτυξιακών έργων². Ουσιαστική επιστημονική αποστολή, της οποίας τα μέλη προώθησαν την έρευνα, Στην Βακτριανή προκάλεσε το ενδιαφέρον του Αλεξάνδρου φλεγόμενο υγρό με έντονη οσμή, το πετρέλαιο. Ο ίδιος ο Αλέξανδρος ανέθεσε στο Νέαρχο τον ονομαστό περίπλου από τον Ινδό ως τον Ευφράτη, σε μια προσπάθεια ανακάλυψης δρόμου παρά-πλου της Ν. Ασίας.

Πολλές πόλεις ιδρύθηκαν, των οποίων τη θέση επέλεγε ο ίδιος. Στα παράλια της Μεσογείου ιδρύθηκαν δύο Αλεξάνδρειες, της Αιγύπτου και της Συρίας (Αλεξανδρέττα). Αρχαίες μαρτυρίες αναφέρουν ότι εβδομήντα πόλεις ίδρυσε ο Αλέξανδρος. Πολλές όμως απ' αυτές φαίνεται πως ιδρύθηκαν αργότερα. Στόχος του Αλεξάνδρου ήταν να αποτελέσουν οι πόλεις κέντρα του ελληνικού πολιτισμού, γεγονός που θα διευκόλυνε τη διοίκηση του αχανούς κράτους. Για πρώτη φορά τότε οργανώθηκε μαζική εκπαίδευση τριάντα χιλιάδων νέων για να στελεχώσουν τη διοίκηση (Πλουτάρχου, Βίος Αλεξάνδρου, 47.3,71.1).

Το ελληνικό στοιχείο, μολοντί αποτελούσε μειοψηφία, είχε αισθητή παρουσία στην οικονομική και πνευματική ζωή των πόλεων. Η ανάπτυξη αυτή προσείλκυσε και άλλους Έλληνες του μητροπολιτικού χώρου. Σιγά σιγά επιβλήθηκε ο ελληνικός τρόπος ζωής και διακυβέρνησης. **Βουλή και εκκλησία του δήμου** λειτούργησαν σε πολλές πόλεις. Ναοί, βωμοί και αγάλματα κόσμησαν τις πόλεις της Ανατολής. Πολλοί ντόπιοι έμαθαν ελληνικά και έγιναν φορείς του ελληνικού πολιτισμού.

Τα ελληνιστικά βασίλεια της Αιγύπτου, της Συρίας και της Περγάμου, καθώς και τα

² Μεταξύ των άλλων τεχνιτών ζούσε τότε και ο αρχιτέκτονας Στασικράτης, του οποίου τα έργα δεν επιδίωκαν χάρη και συγκίνηση και προοπτική με τη μορφή τους. Τα σχέδια του ήταν τόσο μεγαλεπήβολα ώστε οι πρόσοδοι ενός μεγάλου κράτους με δυσκολία θα επαρκούσαν για την εκτέλεση τους. Αυτός, αφού πήγε στον Αλέξανδρο, κατηγορούσε τις ζωγραφιστές εικόνες του και τους μαρμάρινους ή χάλκινους ανδριάντες του ως έργα δειλών και ταπεινών τεχνιτών. «Εγώ» είπε «έχω σκεφτεί, βασιλιά, να εμπιστευθώ την ομοιότητα του σώματος σου σε ύλη άφθαρτη και ζωντανή που να έχει θεμέλια αιώνια και βάρος ακίνητο και απαρασάλευτο. Δηλαδή το όρος Άθως της Θράκης, εκεί όπου έχει το μεγαλύτερο όγκο του και υψώνεται περιφανέστατος και έχει ύψος και πλάτη συμμετρικά και βραχώδεις εκτάσεις και συναρμογές και διαστήματα με κάποια μορφή. Ο Άθως αυτός είναι δυνατόν με την τέχνη να κατεργαστεί και να μετασχηματιστεί ώστε να ονομάζεται ανδριάντας του Αλεξάνδρου και να είναι αληθινός ανδριάντας αυτού, που με τα πόδια του θα εγγίζει τη θάλασσα, με ένα το χέρι θα αγκαλιάζει και θα υποβασιλεύει πόλη ικανή να περιλάβει 10.000 κατοίκους. Με το δεξί χέρι κρατώντας φιάλη να χύνει από αυτή σπονδές προς τιμή των θεών ολόκληρο ποταμό να ρέει ακατάπαυστα και να εκβάλλει στη θάλασσα. Τα χρυσά και χαλκά και τα ελεφάντινα και τα ξύλινα και τα έγχρωμα έργα όλες τις μικρές και αγοραστές εικόνες που τις κλέβουν ας τις αφήσουμε». Αυτά, αφού άκουσε ο Αλέξανδρος, θαύμασε την τόλμη του καλλιτέχνη, επαινέσε την πεποίθηση του και πρόσθεσε: «Άσε τον Άθω να μένει στη θέση του, αρκεί ότι είναι μνημείο της ύβρης του βασιλιά (εννοούσε τον Ξέρξη, που είχε επιχειρήσει να κατασκευάσει διώρυγα). Εμένα θα με κάνει γνωστό ο Καύκασος και τα Ημωδά όρη (έτσι ήταν γνωστά τότε τα Ιμαλία) και ο Τάναης και η Κασπία θάλασσα. Οι πράξεις μου θα είναι οι εικόνες μου». (Πλουτάρχου, **Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής**, 335).

λεγόμενα εθνικά, του Πόντου, της Βακτριανής, της Βιθυνίας και της Καππαδοκίας, βοήθησαν να απλωθούν τα σύνορα του Ελληνισμού και να μετατοπιστεί το κέντρο βάρους του πολιτισμού. Η ευρεία κυκλοφορία των ελληνικών νομισμάτων διευκόλυνε τις συναλλαγές. Το εμπόριο άνθησε. Προϊόντα άγνωστα, μπαχαρικά, μεταξωτά υφάσματα, αρώματα, έγιναν προσιτά στους κατοίκους των νέων μεγαλουπόλεων.

Πολλές από τις πόλεις συνέχισαν επί πολλούς αιώνες να διατηρούν τον ελληνικό χαρακτήρα τους. Ευρήματα, όπως ναοί, αγάλματα, νομίσματα, και συνθήκες, θρύλοι και παραδόσεις, τοπωνύμια κ.ά. θυμίζουν την παλιά δόξα. Πολλοί λαοί διατηρούν ακόμα στη μνήμη τους το μεγάλο «Ισκεντέρ». Αλήθεια, αν η πορεία του Αλεξάνδρου προς την Ανατολή ήταν μόνο μια στρατιωτική επιχείρηση, ελάχιστα θα είχε κάποιος να αναφέρει σήμερα.

γ. Ρωμαίοι

Οι Ρωμαίοι ήλθαν σε στενή επαφή με τον ελληνικό πολιτισμό, από τον οποίο άντλησαν πολλά στοιχεία. Οι σχέσεις Ελλήνων και κατοίκων της ιταλικής χερσονήσου είχαν αρχίσει κατά την εποχή του β' αποικισμού (8ος-6ος αιώνες). Νωρίς η λατινική υιοθέτησε ελληνικές λέξεις χωρίς φθογγικές μεταβολές όπως: λάδι (oleum), μηχανή (macina) κ.ά. Η γνωριμία αυτή με τον καιρό επεκτάθηκε. Με τη λέξη grsecus οι Ρωμαίοι δήλωναν τον Έλληνα του ευρύτερου ελληνικού χώρου, αλλά και τον εξελληνισμένο κάτοικο των περιοχών αυτών. Semigracus (μισοέλληνας, δηλαδή δίγλωσσος) είναι ο Έλληνας άποικος της Κάτω Ιταλίας, ενώ graeculus (γραικύλος) ο Έλληνας που δεν ήταν αντάξιος του ονόματος του, κατά τη γνώμη των κριτών του.

Όσο όμως οι Ρωμαίοι γνώριζαν βαθύτερα τον ελληνικό πολιτισμό, τόσο αισθάνονταν την ανάγκη να εκμάθουν την ελληνική γλώσσα³. Πρώτα την έμαθαν οι πιο μορφωμένοι. Αργότερα η ανάγκη αυτή επεκτάθηκε γενικότερα, γεγονός που προκάλεσε μεγάλη αντίδραση⁴.

Οι Ρωμαίοι στράφηκαν προς την ελληνική τέχνη από τον 3ο αιώνα π.Χ., όταν δηλαδή κατέκτησαν τη νότια Ιταλία και Σικελία:

Στην αρχιτεκτονική πήραν τους ρυθμούς απευθείας από την ελληνική παράδοση, μεταβάλλοντας ελάχιστα τη μορφή τους. Αλλά και η «βασιλική» ή «βασιλική στοά», η μεγαλοπρεπής αίθουσα που χωριζόταν με κίονες ή πεσσούς σε κλίτη, προήλθε από τη «βασίλειο στοά» της αρχαίας αγοράς της Αθήνας, όπου δίκαιζε ο «άρχων βασιλεύς» της αθηναϊκής δημοκρατίας. Στη γλυπτική ακολουθήθηκε η ελληνική τεχνοτροπία. Οι Ρωμαίοι γλύπτες όμως προτιμούσαν να παριστάνουν τα σώματα ντυμένα. Αλλά και στη ζωγραφική

³ Ο Ρωμαίος συγγραφέας Γέλλιος άκουσε κάποτε την ομιλία του Φαβορίνου και παρατήρησε (XII, 1.21): «Άκουσα το Φαβορίνο να λέει αυτά στην ελληνική. Τις σκέψεις του, επειδή τις θεωρώ χρήσιμες, όσο με βοήθησε η μνήμη τις ανέφερα. Τη χάρη όμως, τον πλούτο και το πλήθος των λέξεων, ολόκληρος ο γλωσσικός πλούτος της λατινικής δύσκολα θα μπορούσε να αποδώσει. Κι εγώ φυσικά με την ανεπάρκεια μου με κανένα τρόπο».

⁴ Ο Σουητώνιος (Τιβέριος. 71) γράφει για τον Τιβέριο: «Παρά το γεγονός ότι μιλούσε ελληνικά και γρήγορα και άνετα, δεν τα χρησιμοποιούσε πάντοτε και προσπαθούσε να τα αποφύγει μπροστά στη σύγκλητο σε τέτοιο βαθμό, που, όταν κάποτε επρόκειτο να αναφέρει τη λέξη μονοπόλιο (monopolium), προσπάθησε να δικαιολογηθεί πιο πριν, επειδή θα αναγκαζόταν να χρησιμοποιήσει μια ξένη λέξη. Σε άλλη περίπτωση, όταν θα διαβαζόταν σ' ένα νόμο της σύγκλητου η λέξη «έμβλημα», νόμισε ότι έπρεπε να την αλλάξει και να χρησιμοποιήσει μια δική μας αντί της ξένης και, αν αυτό δεν ήταν δυνατόν, (νόμιζε) ότι ήταν ανάγκη να αποδοθεί η έννοια με περισσότερες λέξεις ή με περιφρασση».

εύκολα διακρίνονται οι ελληνικές επιδράσεις τόσο στην έκφραση όσο και στη θεματική.

Ελληνικοί θεοί (Απόλλων, Ποσειδών, Ερμής) λατρεύτηκαν και στη Ρώμη. Ο ανθρωπομορφισμός του θείου, αντίληψη ελληνική, βοήθησε και εδώ στο να κατασιγάσει ο φόβος για τις υπερφυσικές θεϊκές δυνάμεις. Μετά την ήττα στις Κάννες (216 π.Χ.), εκπρόσωπος της Ρώμης μετέβη στους Δελφούς για να ρωτήσει το μαντείο. Η συμβουλή του θεού ήταν «να πάψουν οι Ρωμαίοι να ζουν τρυφηλή ζωή».

Πολλοί Ρωμαίοι μιμήθηκαν Έλληνες ομοτέχνους τους. Ο ποιητής Έννιος γνώριζε άριστα την ελληνική και έγραψε τραγωδίες με υποθέσεις από τους ελληνικούς μυθικούς κύκλους. Πιο πολύ όμως θεωρήθηκε επικός ποιητής που ως πρότυπο του είχε τον Όμηρο. Το ίδιο και ο Βιργίλιος που συνέθεσε την *Αινειάδα* του κατά το πρότυπο της *Οδύσσειας* και της *Ιλιάδας*. Εξάλλου ο Κάτωνας για τη μεγάλη ρητορική του ικανότητα θεωρήθηκε άξιος να συγκριθεί με το Δημοσθένη: «*Ρωμαίων αυτόν οι πολλοί Δημοσθένη προσηγόρευον*». Ο Ιούλιος Καίσαρ, όταν κάποτε στην Ισπανία, όπου υπηρετούσε ως υπάλληλος του ρωμαϊκού κράτους, είδε το άγαλμα του Μ. Αλεξάνδρου, ένιωσε θλίψη για τη δική του απραξία, με τη σκέψη ότι ο Μακεδόνας βασιλιάς στη δική του ηλικία είχε κατακτήσει τον κόσμο. Ζήτησε τότε να μετατεθεί στη Ρώμη, όπου οι ευκαιρίες για ανάδειξη των ικανοτήτων του ήταν περισσότερες.

Οι Ρωμαίοι δεν αποδέχτηκαν χωρίς αντιδράσεις τον ελληνικό πολιτισμό. Συχνά ακούστηκαν ή καταγράφηκαν φωνές διαμαρτυρίας και εκφράστηκαν απόψεις υποτιμητικές για τους Έλληνες. Οι Ρωμαίοι κατηγορούσαν συνήθως τους Έλληνες ότι ήταν άνθρωποι των λόγων και όχι των έργων και ότι μετέρχονταν συχνά δόλο, προκειμένου να πετύχουν το στόχο τους. Τούτο με έμφαση τονίζεται στην *Αινειάδα* με τους λόγους του Λαοκόοντα: «Να φοβάσαι τους Δαναούς ακόμα κι αν φέρουν δώρα». Ακόμη, ο Ρωμαίος στρατηγός Σύλλας, όταν πολιορκούσε την Αθήνα (86 π.Χ.), επιτίμησε τους αντιπροσώπους της πόλης, που επικαλέστηκαν, για να πετύχουν ευνοϊκή μεταχείριση, τα κατορθώματα των προγόνων τους στο Μαραθώνα, λέγοντας ότι δε βρισκόταν στην Αθήνα για να διδαχθεί φιλοσοφία, αλλά για να υποτάξει τους Αθηναίους.

Πάντως πνευματικοί άνθρωποι της Ρώμης εκδήλωναν σε κάθε ευκαιρία την εκτίμησή τους για τον ελληνικό πολιτισμό⁵.

δ. Άραβες (από τον 7ο αι. μ.Χ. και αργότερα)

Οι Άραβες ήλθαν σε επαφή με τον ελληνικό πολιτισμό (μέσο) των Ελλήνων ή εξελληνισμένων κατοίκων της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Αιγύπτου. Χρησιμοποίησαν στην υπηρεσία τους πολλούς πνευματικούς ανθρώπους. Γνώρισαν έτσι την ελληνική σκέψη (φιλοσοφία, νομική, αστρονομία, μαθηματικά) και επηρεάστηκαν απ' αυτήν. Δεν είναι υπερβολή να αναφερθεί ότι ένα μέρος της ακμής του αραβικού πολιτισμού οφείλεται σ' αυτή τη γνωριμία.

Οι Άραβες παρέλαβαν πολλά στοιχεία από τον Ελληνισμό της Αιγύπτου. Στην

⁵ Ο Κικέρων, όταν ο αδελφός του επρόκειτο να αναλάβει τη διοίκηση της επαρχίας της Ασίας, τον συμβουλεύει με λόγια πολύ κολακευτικά για τους Έλληνες: «Γιατί, αν σου είχε τύχει να διοικήσεις τους Αφρικανούς, τους Ισπανούς ή τους Γαλάτες, άγρια και βάρβαρα έθνη, θα είχες καθήκον, αφού είσαι καλλιεργημένος άνθρωπος, να νοιαστείς για τα συμφέροντα τους και να φροντίσεις για τις ανάγκες τους. Επειδή όμως κυβερνούμε αυτή τη φυλή των ανθρώπων, που είχε αναπτύξει πολιτισμό, που πιστεύεται ότι διαδόθηκε και στις άλλες χώρες, έχουμε χρέος να τον αποδώσουμε, αφού εκείνοι μας τον έδωσαν... Δεν θα ντραπώ να ισχυριστώ το εξής, ότι δηλαδή όσα πετύχαμε, τα πετύχαμε με τα πνευματικά και καλλιτεχνικά επιτεύγματα των Ελλήνων».

Αλεξάνδρεια είναι γνωστό ότι είχε αναπτυχθεί λαμπρός ελληνικός πολιτισμός. Η επιστημονική σκέψη του Αρχιμήδη, του Διόφαντου, του Κλαύδιου Πτολεμαίου θα συνεχίσει να διαδίδεται ως τη στιγμή που εμφανίστηκε η ισλαμική θρησκεία.

Περί τα μέσα του 3ου αιώνα μ.Χ. η **Ζηνοβία**, μαθήτρια του νεοπλατωνικού φιλοσόφου Λογγίνου, βασιλεύει στην εξελληνισμένη Παλμύρα. Εκεί οι Άραβες αναπτύσσουν στενή σχέση με την ελληνική σκέψη. Πολλοί απ' αυτούς μάλιστα θα ασπαστούν το Χριστιανισμό.

Η Βαγδάτη, στην οποία παρατηρήθηκε μεγάλη ακμή κατά τα μέσα του 8ου αιώνα μ.Χ., δεν απείχε πολύ από την ελληνική πόλη Κτησιφώντα, προάστιο της παλιάς «**Επί Τίγρητι**» Σελεύκειας.

Οι Άραβες επέκτειναν την κυριαρχία τους στη Δύση. Πολλές μεταφράσεις των Αρχαίων, όπως του Αριστοτέλη, του Ιπποκράτη, του Ευκλείδη κ.ά. έγιναν στην Ισπανία.